

ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՕԼԳԱ ՎԱՐԴԱԶԱՐՅԱՆ

ԻՆՉՊԵՄ ՄԱՇՏՈՅԸ ԴԱՐՉԱՎ «ԱԿԻՄԻՏ»

Բանալի բառեր՝ Կորյուն, բնագրագիտություն, Կոստանդնուպոլիս, Թեոդոս Փոքր, Ատտիկոս պատրիարք, Ակիմիտ կամ Անհանգստից վանք, եկեղեցու պաշտպան (էկլեսիեկոնոս), «Տասնինը բազմոցների սրահ», բյուզանդական արքունիքի արարողակարգ, ակումբ, ստուգաբանություն:

Սույն հոդվածով կրկին փորձ ենք անում անդրադառնալ Կորյունի «Վարք Մաշտոցի» երկի ընդարձակ խմբագրության առեղծվածներից մեկին¹:

Մաշտոցն իր լուսավորչական առաքելությունը շարունակելու նպատակով աշակերտների հետ անցնում է Փոքր Հայքի սահմանը և այսպիսով հայտնվում Բյուզանդական կայսրության տարածքում: Այստեղ նրան մեծ ոգևորությամբ ընդունում են տեղի հոգևորականությունն ու ժողովուրդը, իսկ «աշխարհի սպայապետ» Անատոլիսը², զեկուցելով մայրաքաղաք, Թեոդոս Փոքրի արքունիքից մի տարօրինակ պատասխան է ստանում Մաշտոցի վերաբերյալ.

«...հրաման ելանէ՛ր՝ վայելուչ մեծարանամ զՍուրբն՝ Ակումիտ անուն կոչելոյ»³:

«Վարքի» ընդարձակ խմբագրության հարազատ բնագիրն առաջին անգամ տպագրվել է Վենետիկում 1833 թ.⁴, իսկ մի կարճ ժամանակ անց, 1836-37 թթ., լույս ընծայվեց «Նոր Բառգիրք Հայկազեան Լեզուի» երկհատորյակը, որտեղ անհասկանալի «ակումիտ»-ը նույնացվում է «ակիմիտ» բառին: Այս նույնացումը, անշուշտ, պատկանում էր հ. Մկրտիչ Ավգերյանին⁵: Հայոց եկեղե-

¹ Նախորդ փորձը տե՛ս Օ. Վարդապարտյան, «Ակումիտ» և «սպուլիք» բառերը Մեսրոպ Մաշտոցին վերաբերող աղբյուրներում», *Միջազգային գիտաժողով նվիրված հայոց գրերի գյուտի 1600-ամյակին (Երևան, 12-17 սեպտեմբերի, 2005 թ.)*, Զեկուցումների ժողովածու, Երևան, 2006, էջ 457-468:

² Ընդարձակ խմբագրության գրչագրերի ընթերցումն է *«Անտիոխ/Անտիոք/Անտեսիս/Անտիսի»*. միայն երկուսում (bc) կարդում ենք «Անատոլի»: Անատոլիսի խնդրի տեսությունը տե՛ս **G. Winkler**, *Koriwns Biographie des Mesrop Maštoc. Übersetzung und Kommentar* (Orientalia Christiana Analecta, 245), Roma: Pontificio Instituto Orientale, 1994, S. 322-323:

³ **Կորյուն**, *Վարք Մաշտոցի*, ԺԶ, Երևան, 1941, էջ 65 = Կորյուն, *Վարք Մաշտոցի*, ԺԷ.4 (ՄՀ, Ա հատոր, Ե դար, Անթիլիաս – Լիբանան, 2003, էջ 244):

⁴ **Կորիւն վարդապետի, Մամբրէ Վերձանողի և Դապի Անյաղթի Մատենագրութիւնք**, Վենետիկ, 1833 (ակումիտին վերաբերող հատվածը էջ 16):

⁵ Տե՛ս Մ. Ավգերյանի վերապատմած «Վարժ Մրբոյն Մեսրոպայ վարդապետի». «և էլ հրաման ի կայսերէ վայելուչ մեծարանամ կոչել զսուրբն Մեսրոպ ակումիտ, այն է ըստ յունաց

ցու սրբերի վարքեր հավաքողն ու մշակողը չէր կարող չնկատել Հովհաննես Կալիվիտեսի (Խրճիթակյաց) հայ ավանդույթյանն ավելի հայտնի է «Խղակեաց», «հիւղաբնակ» ձևով) վարքում հանդիպող Ակիմիտ կամ Անհանգստից վանքի հիշատակումը⁶։ Վարքի ծանոթագրություններում, վիճարկելով Ժան Բոլլանդի թվագրումը (Ճիզվիտ գիտնականը վարքի իրադարձությունները վերագրում էր Թեոդոս Փոքր կայսեր վերջին տարիներին, կամ նույնիսկ Մարկիանոսի գահակալության սկզբին, որպես *terminus post quem* ընդունելով վանքի հիմնադրման մասին Նիկեիորոս Կալլիստոսի հաղորդած տվյալը՝ ոչ շուտ քան 425 թ.), Մ.Ավգերյանը գրում է.

«... և սակայն ըստ մեզ յայն ամս արդեն հանդիսացեալ էր կարգն կամ վանքն այն, մինչև զանուն պատույ սրբոյն Մեսրոպայ՝ նովին կոչմամբ մեծաբեցին յոյնք. ապա գոնէ քան ամօք յառաջ գոյր այն ուխտ, և այնպէս անկանի յաւուրս Արկադեայ հօր փոքուն Թեոդոսի»⁷։

Վանքի պատմության վերաբերյալ Մ. Ավգերյանը սխալվել է։ XX դարի հետազոտությունները՝ արված աղբյուրների շատ ավելի լայն հենքի վրա, քան եղել էր Մխիթարյան հոր տրամադրության տակ, ցույց տվեցին, որ «տքնող սաղմոսերգությունամբ» պարապող մենակյացների շարժման առաջնորդ Ալեքսանդրոսը մայրաքաղաքում որևէ վանք չի հիմնել, այլ իր աշակերտներով հանդերձ բնակվում էր սբ. Մենասի եկեղեցու շուրջ, իսկ վտարվելուց հետո ի վերջո ապաստան է գտել Սև ծովի ափին՝ Գոմոն վանքում (որը, թերևս, ինքն էլ հիմնել է, սակայն աղբյուրներն անստույգ են), որտեղ և վախճանվել է մոտավորապես 430 թ.։ Նրա աշակերտ Հովհաննեսի⁸ հիմնած հաստատությունն ըստ հիմնադրման վայրի՝ կոչվում էր Իրինիոն, և միայն շատ ավելի ուշ, կամ Հովհաննեսի վերջին տարիներին, կամ էլ վանքի երկրորդ առաջնորդ Մարկելլոսի օրոք, այն սկսել են անվանել *μὸνὴ τῶν Ἀκοιμήτων* («աննինջնե-

---

ագիմիդիս. որ թարգմանի աննինջ կամ տքնող կամ անհանգիստ. զի զայս անուն տային երևելի վարդապետաց անձանձիր պարապեցոց ի քաղաքս յայն քան քաղաքս, որպէս և հսկող մի անձանց, որպիսի էին բնակեալքն ի վանս անհանգստից, յորոց էլին արք երևելիք իմաստութեամբ և սրբութեամբ», *Կիսկատար վարք և վկայաբանութիւնք սրբոց, որ կան ի հին Տօնացոյցի եկեղեցոյ Հայաստանեայց*, յօրինեալ վաւերական բանիմ քաղաքաց մեռոց և այլոց ազգաց, հանդերձ ծանօթութեամբք ի հ. Մկրտիչ վարդապետէ Ազգերեան, հ. Ե, Վեներիկ, 1813, էջ 300:

⁶ «Հանդիպեցաւ նմա միայնակեաց մի յանհանգստից վանացն՝ որ և ագիմիդոս կամ ակիմիտ կոչի» (Վարք երանելոյն Յովհաննու որդոյ Եստրոպիոսի կամաւոր աղբատելոյն վասն Քրիստոսի), *Կիսկատար վարք*, հ. Թ, Վեներիկ, 1813, էջ 371, տե՛ս նաև «Հանդիպեցաւ նմա միայնակեաց մի յանհանգստից վանացն՝ որ կոչի ակիմիտ», *Վարք Սրբոց Հարանց և քաղաքավարութիւնք նոցին ըստ կրկին թարգմանութեան նախնեաց*, հ. Ա, Վեներիկ, 1855, էջ 127:

⁷ *Կիսկատար վարք*, հ. Թ, էջ 387:

⁸ Որին չի կարելի նույնացնել վերոհիշյալ սրբի հետ, ինչը ժամանակին սխալմամբ արել է տողերիս հեղինակը (տե՛ս Օ. Վարդագարյան, «Ակումիտ», էջ 460):

րի մենաստան»)⁹: Ընդ որում բնավ պարզ չէ, թե ում է վերաբերում այդ անվանումը՝ վանականների՞ն, երկնային զորությունների՞ն՝ հրեշտակներին, որոնց փորձում էին նմանվել «աննինջ սաղմոսասացները», թե՞ երկուսինն էլ միասին¹⁰: Խնդիրն այն է, որ ճգնակյացների այդ տեսակին վերաբերող աղբյուրներում նրանք՝ շարժման հիմնադրին ներառյալ, երբեք բացահայտ *ἀκοίμητος* մակդիրով չեն բնորոշվում: Ավելին, այդ մակդիրը պատկանում էր բարձր ոճին և շեշտված պոետիկ երանգ ուներ (այսինքն՝ առօրյա և, առավել ևս՝ պաշտոնական խոսքում քիչ սպասելի էր) և առանձին իրական անձանց պարագայում առհասարակ չի կիրառվել¹¹:

⁹ Գրականության տեսությունը տե՛ս **G. Dagron**, “La vie ancienne de saint Marcel l’Acémète,” *Analecta Bollandiana*, t. 86 (1968), fasc. 1-2, p. 271, n.1: Մարկելլուսին նվիրված տաղում այդ անվանումը ամփրօշտապես կապվում է նրա գործունեության հետ. «...Ամեն մի երկրից և լեզվից և ծովից / Հոս հավաքելով, / Որի հետ հոգևոր գովասանքներ/ Կատարելով աննինջորեն, / Անուն ես տվել / Հոսիդոսին և Աննինջ» (Ἐκ πάσης γῆς καὶ γλώσσης καὶ θαλάσσης/ συνήθροισας τὸ ποίμνιον-/ μεθ’ ὧν αἰνέσεις πνευματικὰς / ἐκτελέσας ἀκοιμήτως, / ἐπὺνυμίαν δέδωκας / τῇ ποιμνῇ σου Ἀκοιμήτον, “*Canones Decembris*” 29, canon 53, oda 3, in: **A. Kominis, G. Schirò**, *Analecta hymnica graeca e codicibus eruta Italiae inferioris*, vol. 4, Rome: Istituto di Studi Bizantini e Neoellenici, Università di Roma, 1976):

¹⁰ Տե՛ս Մարկելլուսի վարձում Ալեքսանդրոսի մասին. ծց... *πρῶτος* ἔθηκεν τύπον ἀπαύστως ὑμνεῖν τὸν θεὸν διαδοχῆ τῶν λειτουργούντων, ἀγγελικὴν πολιτείαν ἐπὶ γῆς τοῖς ἀνθρώποις παραδούς [«որն ... առաջինն էր, ով տվեց Աստծուն անդադար օրհնեղբուն օրհնակը, ծիսակատարների հերթափոխությանը, երկրի վրա շնորհելով մարդկանց հրեշտակային վարքի [օրհնակը]»], **G. Dagron**, *La vie ancienne...*, p. 290: Տե՛ս նաև Պետրոսոս Կիտացու նամակի սկիզբը. «Մարկելլուսին՝ Աննանգասից վանահորը. Փայլում է Աստվածպաշտությանը Ձեր գովարժան կյանքը, երկրի վրա ցուցադրելով հրեշտակային վարքի տիպարը» Մարկելլոս արքիմանդրիտի տ՛ն Ակոյմիտոս. *Λαμπρύνει μὲν ὑμῶν τὴν θεοσέβειαν ὁ ἀξιώτατος βίος, τῆς τῶν ἀγγέλων πολιτείας ἐν τῇ γῆ τὴν εἰκόνα δεικνύς* (Theodoretus Cyrenensis Epistula 142 (Collectio Symondiana), in: **Théodoret de Cyr**, *Correspondance*, III, éd., **Y. Azéma**, Sources chrétiennes, 111, Paris: Éditions du Cerf, 1965): «Հրեշտակային վարք» արտահայտությունը շափազանց տարածված է հզանվորական և վանական գրականության մեջ, և դրան կարելի է հատուկ ուղե նշանակություն շվերագրել, եթե կարևոր աղբյուրներից մեկը չվկայեր, որ Ալեքսանդրոսի կարգած աննինջ սաղմոսագրությունը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ երկնային զորությունների անդադար Աստվածօրհնության *գիտակցված* նմանակումը. «...իմ Փրկչին նաև երկրի վրա փառաբանեցին հրեշտակները. մենք էլ հրեշտակների հետ միասին փառաբանեմք Նրան: Եվ կարգեց ... նաև սուրբ հրեշտակների օրհնեղբունները՝ գիշեր և ցերեկ յոթանասուն յոթ անգամ, այն է՝ «Փառք ի բարձունս Աստուծոյ, և յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն» » (Ղկ. Բ 14) «τὸν σωτήρᾶ μου οἱ ἄγγελοι καὶ ἐπὶ γῆς ἐδόξασαν· καὶ ἡμεῖς οὖν σὺν τοῖς ἀγγέλοις δοξάσωμεν. καὶ ἐποίει... καὶ τὴν ὑμολογίαν τῶν ἁγίων ἀγγέλων νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐβδομηκοντάκις ἐπτά ἥτις ἐστίν· “Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῶ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία” (Septuaginta, Odae, 14:1-3, cf. Lc 2:14), “Vita Alexandri,” 30, in **E. de Stoop**, *Vie d’ Alexandre l’ Acémète* (Patrologia Orientalis 6, fasc. 5), Paris: Firmin-Didot et Compagnie, 1911 (repr. 1971):

¹¹ **Օ. Վարդապարտյան**, «Ակիմիտ», էջ 457-460. այս եզրակացությունը հաստատվում է նաև «Հունարեն Լեզվի Գանձարան» քվային շտեմարանի (Thesaurus Linguae Graecae© Digi-

«Վարք Մաշտոցի»-ի քննական ուսումնասիրությանը զբաղվող բանասերները քաջ գիտակցել են Մ.Ավգերյանի առաջարկած նույնացումից բխող դժվարությունները¹²: Փորձեր են արվել պարզապես վերացնել խնդիրը, ենթադրելով մեզ հասած գրչագրերի նախօրինակի պակասավոր լինելը: Ըստ այդ ենթադրության՝ ինչ-որ պահի գրիչը իրար է կցել մինչ այդ անմիջական կապ չունեցող հատվածներ, ինչի հետևանքով խախտվել է շարադրանքի ընթացքը¹³: Բնագրագիտական տեսակետից սա թույլ լուծում է, քանի որ մեզ հասած գրչագրերում սույն տեղիի վնասված լինելու որևէ այլ նշան չկա. բացի այդ՝ պետք է հիշել, որ ակումբա-ակի(ւ)միա նույնացումն ինքնին սոսկ ենթադրություն է:

Կարելի էր նաև փորձել գտնել որևէ պատշաճ սրբագրություն: Տողերիս հեղինակի երբեմնի ենթադրությանը, Կորյունը փորձել է վերարտադրել հունարեն հրովարտակի բնագիրը, որտեղ «ակումբա անուն» հատվածի փոխարեն սկզբից եղել էր հունարեն ասկումբոն՝ ἄσκούμενον բառը: Դրանով արքունիքը և Ատտիկոս պատրիարքը ճանաչում էին Մաշտոցին իբրև «ճգնողի», ինչն իր ազդու արձագանքն է գտնել նաև Կեղծ Կորյունի¹⁴ և Մովսես Խորենացու (Գ, 57) բնագրերի այն հատվածներում, որտեղ Ատտիկոսը Մաշտոցին ձեռնադրում է «եկղեսիաստիկոս»¹⁵: Այս ճանաչումը Մաշտոցին տալիս էր *persona grata*-ի կարգավիճակ և ազատում ազանդավոր կամ լրտես լինելու կասկածանքներից: Բայց խնդիրն այն է, որ կայսերական հրովարտակը կամ ուղերձը պաշտոնական վավերագիր է, իրավական ակտ, որում ամեն ինչ պիտի ձևակերպվեր պարզ ու հստակ, և այդպիսի լայնիմաստ բնորոշում դժվար թե կիրառված լիներ: Բացի այդ, ինչո՞ւ Կորյունն անթարգման պիտի թողներ մի բառ, որի համարժեքը՝ «ճգնաւոր», «կրօնաւոր», առկա էր հայերենում:

tal Library. *Ed. Maria C. Pantelia*. University of California, Irvine. <http://stephanus.tlg.uci.edu> (accessed Mar. 4, 2017), այսուհետ TLG) վերջին տարբերակով կատարված վիճակագրությամբ: Միակ բացառությունը Հովհաննես Ալիլիցեսի պատմության մեջ մեջբերված էպիգրամն է, որում խնդրվում է «պահպանել տքնող թագավորի (իմա՝ Հուստինիանոս Ա-ի) իշխանությունը» *κοιρανίην βασιλιῆος ἀκοιμήτοιο φυλάξοι* (Vita Basilii, 41, 34: *Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum*, ed. J. Thurn, (Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Berolinensis 5), Berlin: De Gruyter, 1973): Սակայն դժվար չէ նկատել, որ մակրիի այսպիսի գործածությունը թելադրված է տաղաչափությամբ՝ արձակի պարագայում այն կվերաբերեր «իշխանությանը»:

¹² Գրականության տեսությունը տե՛ս G.Winkler, S. 331-332:

¹³ Հ.Պերպերեան, Հայկական. «Ակումբա անուն կոչելոյ», ՀՈ, 1968, էջ 176: Այս իր ենթադրությունը Հ. Պերպերյանը միահյուսում է Հ. Թորոսյանի վարկածին (տե՛ս ստորև):

¹⁴ Կորիւն, Պատմութիւն վարուց և մահուան սրբոյն Մեսրոպայ վարդապետի, մերոյ թարգմանչի, Վենետիկ, 1894, էջ 27:

¹⁵ Օ. Վարդապարյան, «Ակումբա», էջ 464-465. ἄσκούμενος դերբայի հայցական հոլովը, «կոչել» բայի ուղիղ խնդիրն է:

Համատեքստին մի շատ ավելի հարմար լուծում ժամանակին առաջարկել է հ. Հովհաննես Թորոսյանը: Նախ և առաջ նա ձեռքագատվել է Մ.Ավգերյանի հուշած «եկեղեսիաստիկոս» (Ἐκκλησιαστικός) և «ակումիտ» բառերի ենթադրյալ նույնիմաստությունից¹⁶. հիմնվելով Կեղծ-Կորյունի՝ առաջին հայացքից աղավաղված եկեղեսիկոսի ընթերցվածի վրա, Հ.Թորոսյանը մեկնաբանում է այն իբրև «եկեղեսիկոս» (Ἐκκλησιέκδικος)՝ «եկեղեցական պաշտպան»¹⁷: Այս դեպքում ինչ-որ չափով իմաստավորվում է նաև մինչ այդ անհասկանալի մնացող ձեռնադրությունը, քանի որ ձեռնադրում են ոչ թե պարզապես «եկեղեցական», այլ որոշակի եկեղեցական պաշտոնի՝ սարկավագի, քահանայի, ևն¹⁸: Ապա և «ակումիտ»-ը համարելով բնագրի աղավաղում, Թորոսյանը, հետագա դեպքերի ընթացքից ելնելով, ցանկանում է հատվածին վերագրել «յարքունի դուռն առաքել (յղել, յուղարկել)» կամ նման մի իմաստ¹⁹: Սակայն եթե նույնիսկ ընդունենք, որ սկզբնական ընթերցվածը բնագրի վնասված լինելու պատճառով անճանաչելի է դարձել, տարօրինակ է թվում, որ հետագա գրիչը, փորձելով վերականգնել տեղի իմաստը, այն լրացրել է ևս մի անհասկանալի բառով: Հիշենք կրկին, որ ակումիտ և ակիւմիտ բառերի նույնությունը կարող է նաև թվացյալ լինել, մանավանդ որ վերջինը հայ հեղինակներին առհասարակ ծանոթ չէր՝ Հովհաննես Խրճիթակյացի վարքը դրա գործածման միակ վկայությունն է: Այնուամենայնիվ կարծում ենք՝ լուծում կարելի է գտնել՝ շարժվելով հենց Թորոսյանի ցույց տված ուղղությամբ:

Արքունական կարգադրությամբ Մաշտոցն ուղևորվում է Կոնստանդնուպոլիս՝ կայսերն ու պատրիարքին ներկայանալու: Մայրաքաղաքում նա հայտնվում է Ջատկի տոնին՝ երբ արքունիքում մեծ ընդունելություններ խնջույքներ էին կազմակերպվում: Այդպիսի ընդունելությունը կոչվում էր

¹⁶ ՆԲՀԼ, ակումիտ, եկեղեսիաստիկոս բառաձուլվածները:

¹⁷ **Յ. Թորոսեան**, «Քանի մը խնդրական կետեր Կորեան գրքին մէջ», *Բազմավէպ*, 1932, էջ 8-9, հղում է **J. Pargoire**, *L'église Byzantine de 527 à 847*, éd. **J. Gabalda**, Paris: Librairie Victor Lecoffre, 1923, p. 65: Պաշտոնի էությունը սահմանվում է հետևյալ կերպ. «Պաշտպան եկեղեցական իրաւանց և կրօնի վարդապետութեան, հսկող եկեղեցական գանձուց և վանքերու կարգապահութեան», ինչպես նաև «Դատաւոր խաղաղութեան կամ պաշտութեան կրօնական վեներու և խնդիրներու մէջ», **Յ. Թորոսեան**, նոյն տեղում, էջ 9:

¹⁸ Թեպետ ձեռնադրությունն այս դեպքում ևս պարտադիր չէր. նման իրավապաշտպաններ կարող էին վարձվել կամ նշանակվել եկեղեցու կողմից ինչպես հոգևորական դասից, այնպես էլ աշխարհականներից (տե՛ս *Late Antiquity: A Guide to the Postclassical World*, eds. **G.W. Bowersock, P.R.L. Brown, O. Grabar**, Harvard UP, 2000, pp. 405-406, s.v. “Defensor ecclesiae”): Ձեռնադրության մասին պատկերացումը, թերևս, սկզբնական բնագրի վերաիմաստավորման արդյունք է. քանի որ որևէ այլ տեղ Մաշտոցի հոգևորական լինելու մասին չի խոսվում: Այն պահից, երբ *եկեղեսիկոսիկոս*-ն ընկալվել է իբրև *եկեղեսիաստիկոս*, նշանակումը (*կարգող*) կարող էր վերածվել ձեռնադրության:

¹⁹ **Յ. Թորոսեան**, «Քանի մը խնդրական կետեր Կորեան գրքին մէջ», *Բազմավէպ*, 1931, էջ 471-473:

κλιτόριον (var. κλητόριον) կամ κλήσις: եթե Անատոլիսի ստացած ուղերձը նման տոնախմբության ինչ-որ մի հրավեր էր, ապա կարելի է փորձել ճշտել, թե այդ հրավերը ինչպես կարող էր ձևակերպված լինել:

Պատասխանը կարելի է գտնել կայսերական արարողակարգի ձեռնարկներում, հատկապես, IX դարի պաշտոնյա Ֆիլոթեոսի «Կլետորոլոգիոն» կոչվող ուղեցույցում²⁰, որը հետագայում մաս է կազմել Կոստանդինոս Ծիրանածնի «Արքունիքի արարողակարգի մասին»²¹ աշխատության: Պարզվում է, որ նման ընդունելություններ կազմակերպվում էին մի սրահում²², որը կոչվել է τρικλινον τῶν δεκαεννέα (10') ἀκ(κ)ουβίτων²³ «Տասնինը բազմոցների սրահ», որտեղ հյուրերը, անտիկ սովորույթի համաձայն, ընկողմանում էին, այլ ոչ նստում, յուրաքանչյուր սեղանի մոտ՝ տասներկու հոգի²⁴: Ընդ որում ներս հրավիրելու, ներկայացնելու, հյուրերին այս կամ այն սեղանի շուրջ տեղավորելու (հաշվի առնելով կայսերական սեղանին ավելի մոտ կամ հեռու գտնվելը, սեղանի շուրջ զբաղեցրած տեղն իսկ) և, ի վերջո՝ ընդունելության ավարտին սեղանից հետ կանչվելու կարգը, ինչպես նաև մնացած գործողությունները (զգեստափոխությունը, ընծաների հանձնումն ու ընդունումը և այլն) թելադրված էին հրավիրվածների պատիվների, պաշտոնների և կոչումների բարդագույն համակարգով: Այստեղից պետք է բխեցնել «վայելուչ մեծարանօք» բանաձևը՝ Մաշտոցի այցելությունը, հավանաբար, պետք է կազմակերպված լիներ արքունական ծիսակարգի որոշակի կետին համապատասխան: Ֆիլոթեոսի ուղեցույցում գտնում ենք նման մի արտահայտություն, որը կարծես թե հաստատում է մեր այս ենթադրությունը՝ այսպես, վանահայրերին ներս են հրավիրում և տեղավորում κατά τὴν οἰκειάν τάξιυν καὶ ἀρμόζουσας δόξας («ընդունված կարգով և պատշաճ պատվով»)՝ Ֆիլոթեոսի ժամանակ Զատկական ընդուն-

²⁰ Հեղինակի և ձեռնարկի մասին տե՛ս N. Oikonomides, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Paris, 1972, pp. 65-81:

²¹ Հղումների համար օգտագործում ենք Ի. Ռայսկեի հրատարակած ամբողջական բնագիրը. *Constantini Porphyrogeniti De cerimoniis aulae byzantinae*, ed. I.I.Reiske, Bonn, 1829 (այսուհետ՝ Reiske):

²² Մեծ Պալատի շինություններից մեկն էր, որն, ըստ Գեորգիոս Կողիմոսի՝ պահպանվել էր դեռևս Կոստանդինոս Մեծի ժամանակներից, տե՛ս Codin., 18B, *Georgii Codini Excerpta de antiquitatibus Constantinopolitanis*, ex recognitione I.Bekkeri (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, v.15), Bonn, 1843: Դրա բերև ամենավաղ հիշատակումն աղբյուրներում թվագրվում է 491 թ. (*The Cambridge Ancient History*, ed. A.Cameron, B.Ward-Perkins, M.Whitby, vol. XIV, Cambridge UP, 2000, p.140):

²³ Ձեռագրերում ուղղագրությունն անկայուն է. Reiske-ն բերում է մերթ մեկ, մեկ երկու և երեք Oikonomides-ը միշտ երկուսով:

²⁴ Մրանի նշանակության մասին նախահուստինիանոսյան դարերում և Հուստինիանոս Ա-ի ժամանակ տե՛ս Ch. Diehl, *Justinien et la civilisation byzantine au VIe siècle*, Paris, 1901, p. 83: Մրանի նկարագրությունը տե՛ս N. Oikonomides, p. 164-165, n. 136:

²⁵ Reiske, 747; Oikonomides, 175, 22: Ն. Իկոնոմիդիսն այս տեղին հասկանում է իբրև «ըստ յուրաֆանյուրի աստիճանի և յուրաֆանյուրին հասնող պատվի» «selon le rang de

նելությունը, ի տարբերություն Սուրբ Ծննդյան օրերի՝ անցնում էր Քրիստոսրիկ-լինսուում (Ոսկե սրահում), սակայն վերջինս կառուցվել է VI դարից ոչ շուտ²⁶, այնպես որ Մաշտոցին պետք է ընդունեին հենց «Ճասնինը բազմոցների սրահում»:

Ֆրոնթոնսի մի քանի կիրառություններից կարելի է եզրակացնել, որ գոյություն է ունեցել հավաքական տձ ակուբիտա («բազմոցներ») արտահայտությունը, որը գործածվում էր վերոհիշյալ սրահում կազմակերպվող ընդունելություն-խնջույքների իմաստով. «և այս օրվանից (այսինքն՝ Սուրբ Ծնունդից) պետք է սկսել ակուբիտների ընդունելությունը»՝ ակո տաւտիս արքիտայ ի կլիսիս տելեյտի տոն ակուբիտոն²⁷, «նույն ակուբիտների երրորդ օրը»՝ ակո տաւտիս տրիտիս իմերաս տոն ակուբիտոն²⁸, «նույն ակուբիտների յոթերորդ օրը»՝ ակո տաւտիս ակուբիտոն տրիտիս տոն ակուբիտոն²⁹, «նույն ակուբիտների ութերորդ օրը»՝ ակո տաւտիս ակուբիտոն տոն ակուբիտոն³⁰, ևն: Այսինքն, հռչակավոր սրահում կազմակերպվող տոնախմբություններին կանչելու համար բավական էր հրավիրել «ակուբիտների»՝ ակո տոն ակուբիտոն³¹ կամ ակո տաւտիս տելեյտի տոն ակուբիտա:

Այժմ փորձենք տեսնել, թե խնդրո առարկա տողը հունարեն ինչպես կհնչեր: «հրաման ելանիտ». ունենք նման «ել հրաման» կապակցությունը Ղուկասի ալետարանում (Ղկ. Բ 1), որին հունարեն բնագրում համապատասխանում է էջնիլթեոն ծոցա: Սակայն ծոցա-ի փոխարեն, որը նշանակում է «պաշտոնական որոշում, ցուցում», այստեղ ալեի հարմար կլիներ կելեսուս՝ «հրաման» բառը, որը արարողակարգով պահանջվող կայսերական հրովարտակի կանոնավոր սկիզբն էր (հմմ. կելեսուս ակ տոն փիլոքրիստոն ծեսոթոն փրոն տոն օ ծեյնա՝ «Քրիստոսասեր տիրակալներից՝ այսինչ անձին [ուղղված] հրաման»³²):

«վայելուչ մեծարանալ»՝ կատա արմոնոսսան ծոնն,

chacun et l'honneur qui lui convient" (Oikonomides, 174): Սակայն ինչպիսի՞ առարկաներով պետք է իրարից տարբերվեն վանախալերը:

²⁶ St' u **M. Featherstone**, "The Chrysotriklinos as Seen through *De Cerimoniis*", in: *Zwischen Polis, Provinz und Peripherie. Beiträge zur byzantinischen Kulturgeschichte* [= Mainzer Veröffentlichungen zur Byzantinistik 7], ed. **L.Hoffmann**, Wiesbaden, 2005, p. 845, n.1:

²⁷ Reiske, 749; Oikonomides, 177, 21.

²⁸ Reiske, 745; Oikonomides, 173, 5.

²⁹ Reiske, 749; Oikonomides, 179, 5.

³⁰ Reiske, 750; Oikonomides, 179, 20.

³¹ Հմմտ. ակո տաւտիս տելեյտի տոն ակուբիտոն ծեյն ակոն կալեյն փրեսփուտերոս տոն մեյալոն փալատիոս...՝ «հսկ [ազատ] մնացած բազմոցներին պիտի հրավիրենք Մեծ Պալատի երեցներին...», Reiske, 755; Oikonomides, 185, 26:

³² Reiske, 687, 688, 690, 691.

«Պտուրն»։ այս մակդիրը ևս կասկածելի է թվացել որոշ ուսումնասիրողների³³։ Կասկածը թերևս արդարացված կլիներ, եթե այս բառը համապատասխաններ միայն հունարեն ἄγιος բառին։ Բայց դա միակ հնարավոր համարժեքը չէ. բազմիցս հայերեն բառը համապատասխանում է ὁσιος մակդրին³⁴, որը նշանակում է պարզապես «աստվածապաշտ» և միանգամայն հարիր է հնչում աշակերտի և մտերիմ աշխատակցի շուրթերում³⁵։

«Ակումբա [անուն]»։ ակումբա-ը ակումբա-ի հետ վստահորեն նույնացնելու համար պետք է դիտել վերջինիս պատմությունը։ Բառի սկզբնաձևը ἄκκουβιτον (բազմոց) առաջացել է լատիներեն accubitum նույնիմաստ գոյականից, որն իր հերթին ածանցված է accumbo («պռուկել ինչ-որ մեկի կողքին (խնջուքի ժամանակ), ընկողմանել») բայից։ Փոխառվելով, հունարենում այն ստացավ ἄκουμβω/ ἄκουμβίζω/ ἔπακουμβίζω ձևեր³⁶։ դրա ազդեցությամբ գոյականը նույնպես երբեմն գրվում էր նաև ἄκουμβιτον (ակումբիտոն)³⁷։ Բնագրերում այդ ձևը շատ տարածված չէ՝ «Հունարեն լեզվի գանձարան»-ը (TLG) ցույց է տալիս ընդամենը 6 գործածություն³⁸, բայց պատկառելի ժամանակային ընդգրկումով մ.թ. III-ից մինչև XIV դար։ Սա հենց այն

³³ G.Winkler, S. 330-331.

³⁴ Միայն Սաղմունների քարգանձության մեջ՝ 20 անգամ։

³⁵ ὁσιος և ἄγιος բառերի գործածության մասին տե՛ս **Хр.М.Лопарев**, *Греческие жития святых VIII и IX веков. Опыт научной классификации памятников агиографии с обзором их с точки зрения исторической и историко-литературной*. Часть I: Современные жития, Петроград, 1914, с. 16-17:

³⁶ Ավանդված է ավելի քան 400 գործածություն, հիմնականում վանական վավերագրերում։

³⁷ XIII դարի Կեղծ-Ջոնարասի բառարանը անմիջապես բխեցնում է մեկը մյուսից. Ἄκουμβω. τὸ ἀναπίπτω παρὰ Ῥωμαίους· ὅθεν καὶ ἄκουμβιτα («Ակումբա»։ հոռոտացիների մոտ «պռուկել», որտեղից և «ակումբիտա») բազմոցներ) (**Iohannis Zonarae Lexicon ex tribus codicibus manuscriptis**, ed. **J.A.H. Tittmann**, vol.1., Leipzig: Crusius, 1808 (repr. Amsterdam: Hakkert, 1967), p. 114, l. 28)։ Հետաքրքիր է, որ բանասերն էլ է ածանցյալ բառը բերում հոգնակի թվով։ Այս նույն բացատրությունը XIV դարում կրկնում է աստվածաբան Մատթեոս Վլաստարիսը (*Collectio alphabetica*, 3.19: **Γ.Α. Ράλλης, Μ. Πότλῆς**, *Σύνταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἀγίων καὶ πανευφύμων ἀποστόλων, καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων, καὶ τῶν κατὰ μέρος ἀγίων πατέρων*, Ἀθήνα: Αὐγή, 1859)։ Իրականում, սակայն, լատիներենում գոյականը կազմված է բայի ոչ թե ներկայի accumb-, այլ հարակատար դերբայի accub- հիմքից, և ճիշտ ձևը կլիներ ἄκκουβιτον, և ոչ ἄκουμβιτον։ Բայց վերջինիս տարածմանը նպաստեցին, հավանաբար, հունարենի զարգացման ներքին գործոնները։ Արդեն վաղ միջնադարում հունարենի պայթյալանները վերածվեցին շիականների, ուստի և ἄκκουβιτον-ի բառամիջի «բ»-ն կարդացվում էր «վ»։ Բացառություն էին կազմում միայն այն դեպքեր, երբ պայթյալանին նախորդում էր որևէ ուղղակի, այսինքն՝ ἄκουμβιτον բառաձևում շարունակում էին կարդալ «մբ» կապակցությունը, որն, իր հերթին, սովորական «բ»-ի անհետացման պայմաններում հետզհետե՛ սկսեց փոխարինել նրան, այսինքն՝ ἄκουμβιτον գրությամբ բառը պահպանեց իր սկզբնական acubiton հնչողությունը։ Պարզ է, որ բառը հայերեն է փոխառվել մինչև այս վերջին փոփոխությունը։

³⁸ Թեև ձեռագրային վկայություններ կարող են և ավելի շատ լինել։

ձևն է, որը դասական հայերենում տվեց ակումբ բառը³⁹: Հետաքրքիր է, որ Մ դարի հայ հեղինակների բնագրերում այս բառը ևս հազվագեղ է, այն ունի մեկական գործածություն Բուզանդի և Եղիշեի պատմական երկերում «սեղան», «ճաշկերույթ» իմաստով⁴⁰: Իսկ հետագա հեղինակների մոտ, ինչպես և բարբառներում («ագում/ ագամ/ ագան (օր, ժողովուրդ ևն)» ձևով⁴¹) այս բառն ունի փոխաբերական իմաստ՝ «հանդես, տոնախմբություն»⁴²: Հավանաբար այստեղ է, որ պահպանվել է բյուզանդական արքունիքի շքեղ ընդունելությունների հիշատակը: Եթե այդպես է, «...հրաման ելանէր՝ վայելույ մեծարանամ զՍուրբն՝ Ակումբա անուն կոչելոյ» հատվածի Ակումբա ընթերցումը կարելի էր պարզապես սրբագրել յԱկումբսն: Բառի վնասված լինելու պատճառով սկզբի յ-ն ընկել է, իսկ բսն խումբը՝ կարդացվել իբրև իա: Կոչել («կանչել» իմաստով) բայը ևս վերաիմաստավորվել է և ընկալվել «անվանել» նշանակությամբ: Այս իմաստն ավելի հստակ արտահայտելու համար ավելացվել է անուն բառը՝ թերևս նախընթաց տողերի ազդեցությամբ. «որ անուանեալ կոչէր Անատողիս», «որում անուն Թէոդոս կոչէին»: Կարելի է նաև ենթադրել, որ վարքագիրը փորձել է վերարտադրել տառադարձել հենց հունարեն բառն իր հոգնակի սեռականի ձևով ἐπὶ τῶν ἀκουμ(β)ίτων, արդեն անկայուն β հնչյունով յԱկումբաան⁴³. այն հետագայում նույնպես կորցրել է յ նախդիրը, իսկ ան խումբն անշատվելով վերածվել ա(ն)ուն-ի:

Եթե մեր ենթադրությունը ճիշտ է, ապա Վարժի սույն տեղիում (սրբագրված *«...հրաման ելանէր՝ վայելույ մեծարանամ զՍուրբն՝ յԱկումբսն / յԱկումբաան կոչելոյ») կրկին հանդիպում ենք հունարեն ինչ-որ մի բնագրի հետքի⁴⁴, որն ամբողջությամբ հնչել է մոտավորապես այսպես.

³⁹ Հր. Աճառյանը (Հայերէն արմատական բառարան, «ակումբ» բառահոդվածը) հիմնվում է Խ. Ուղուրիկյանի մի գեղեցիկ ակնարկի վրա, որում հեղինակը բացատրում է *ակումբ* բառի ստուգաբանությունը՝ ելնելով լատիներեն գոյականի և բայի ձևից և նշանակությունից (Խ. Ուղուրիկյան, «Նուակմբանոց թէ՛ եռակմբանոց», *Ամենուն տարեցոյցը*, Կ.Պօլիս, 1909, էջ 226-228): Սակայն հայերենում վաղմիջնադարյան փոխառությունն անմիջականորեն լատիներենից ֆիչ հավանական է, և այն չպետք է նշանակել «հանդիսավոր ժողով»:

⁴⁰ Հայկական Համաբարբառ (այսուհետ՝ Համաբարբառ), հ. 3Ա. (Փավստոս Բուզանդ), Երևան, 1974, էջ 12. «ի նորա ակմբի դարմանէին բազմեալք»: Համաբարբառ, հ. 5Ա. (Եղիշէ), Երևան, 1974, էջ 8. «բոլորեցաւ ակումբ բազմակամին և հաղորդեցան ամենայնն ի կերակուրն»:

⁴¹ Տե՛ս նՔՀԼ և Հր. Աճառյան, Հայերէնի արմատական բառարան, Երևան, 1926, «ակումբ» բառահոդվածները:

⁴² Տե՛ս Համաբարբառ, հ. 8 (Գրիգոր Նարեկացի, Մատեան ողբերգութեան), Երևան, 1975, էջ 11. «բազմեալ իմ ի գլուխ ակմբից դասու այն երախանաց», նՔՀԼ, ակումբ (էջ 27):

⁴³ Հետաքրքիր է, որ հայ բարբառային ձևերի մեջ, հին վրացերենի յշջթժ (ակումբ) «բազմոց, նստարան», տե՛ս Հր. Աճառյան, *Նույն տեղում*) բառը նույնպես կորցրել է «բ» բաղաձայնը: Թերևս Կորյունի բնագրի «ակումբա»-ն էլ, առանց «բ»-ի, բարբառային տարբերակ է:

⁴⁴ Տե՛ս Օ.Վարդապարտյան, «Վարժ Մաշտոցի» երկու սրբագրումները և Ղազար Փարպեցու վկայությունը», *ԲՄ*, 8, Երևան, 2008, էջ 41-57:

*ή κέλευσις ἐξῆλθεν κατὰ τὴν ἀρμόζουσαν δόξαν τὸν ὄσιον ἐπὶ τῶν ἀκουμβίτων/ εἰς τὰ ἀκούβιτα καλέσσα⁴⁵/καλέσαι:

Սա Ի՞նչ բնագիր էր և Ի՞նչ դեր է խաղացել Վարդի կազմավորման ընթացքում, առայժմ անհայտ է: Սակայն ևս մեկ անգամ հունարեն հիմքի վերահանգնումը թույլ է տալիս, համարյա զերծ մնալով սրբագրումներից, վերահանգնել նաև բնագրի ավելի ընդունելի իմաստը:

ОЛЬГА ВАРДАЗАРЯН КАК МАШТОЦ СТАЛ АКМИТОМ

Ключевые слова: Корюн, текстология, Константинополь, Феодосий Младший, патриарх Аттик, монастырь акимитов (“неусыпающих”), церковный защитник (экклесиэдик, *defensor ecclesiae*), “Триклиний 19-и лож”, византийский придворный церемониал, “акумб”, этимология.

Согласно пространной редакции “Жития Маштоца”, деятельность Маштоца в армянских землях, принадлежавших Византии, началась со странного распоряжения имперской канцелярии “с подобающими почестями именовать святого *акумитом*” (Корюн, гл. 16). Существует давняя филологическая традиция, отождествляющая последнее слово с названием монастыря Акимитов (“неусыпающих”); между тем Маштоц не мог так именоваться, во-первых, потому что монастыря с таким названием в его время не существовало, а во-вторых, потому что данный эпитет, принадлежащий к высокому стилю (следовательно, неуместный в повседневной или канцелярской речи), никогда не прилагался к конкретным людям, – даже к тем, кто имел отношение к упомянутому монастырю.

Вследствие загадочного распоряжения Маштоц отправляется в столицу и оказывается там в дни празднования Пасхи, когда при дворе было принято устраивать торжественные приемы-пиры. В V веке они должны были проходить в одной из древнейших построек Большого дворца, в так называемом “Триклинии 19 лож”, в котором гости, по античному обыкновению, возлежали, а не сидели. Анализ упоминаний этого триклиния в руководстве по дворцовому церемониалу IX века, “Клеторологии” Филофея, показывает, что собирательное “ложи” (*аккубита*) использовалось для обозначения самих

⁴⁵ Անցյալ կառարյալի ներգործական դերբայ (participium aoristi activi) համաձայնեցված կέλευσις («հրավան») գոյականի հետ:

приемов; следовательно, приглашение на подобный прием могло звучать как приглашение “на *аккубиты*”. Среди вариантов написания слова “ложе” имеется форма “акумбитон”, которая в армянском языке дало слово “акумб” в значении “стола, трапезы”, а также (в постклассическую эпоху) “торжественного собрания, хора, сонма”. Можно думать, что в тексте жития было употреблено либо это слово, впоследствии поврежденное, либо же прямая транслитерация греческого слова, с возможно диалектальным выпадением “б” после “м”. Иными словами, Маштоца было велено не “прозывать (именовать) акумитом”, а “позвать (пригласить) на акумиты”. Реконструкция греческого источника, использованного в “Житии” (природа этого текста пока неясна), уже не в первый раз позволяет, не прибегая к сложным конъектурам, восстановить смысл непонятого пассажа.

OLGA VARDAZARYAN
HOW MASHTOTS BECAME *ACOIMETOS*

Keywords: Koryun, text criticism, Constantinople, Theodosius the Younger, Patriarch Atticus, Monastery of the *Acoimetoï* (“sleepless ones”), church defender (*ecclesiecdicos, defensor ecclesiae*), “*Triclinium* of 19 couches,” Byzantine court ceremonial, “*akumb*,” etymology.

According to the longer recension of *The Life of Mashtots*, Mashtots’ activities in the Armenian lands which belonged to Byzantium began with the strange order from the Imperial Chancellery “to call the saint *akumit* with proper honors” (Koryun, Chapter 16). There is an old philological tradition according to which the word *akumit* is identified with the name of the Monastery of the *Acoimetoï* (“sleepless ones”); however, Mashtots could not have been named so. Firstly, there was no monastery bearing this name when he visited Byzantium. Secondly, this epithet belongs to elevated style (hence, it is inappropriate in everyday or formal language), and, besides, it was never attributed to specific people, even to those related to the monastery.

Following the mysterious order, Mashtots went to the capital just in time for Easter celebrations, when it was customary to organize solemn reception-feasts at the court. In the 5th century, they were typically held in one of the oldest buildings of the Grand Palace, the so-called “*Triclinium* of nineteen couches,” where guests, according to an ancient custom, reclined instead of sitting. An analysis of the references to this *Triclinium* in the 9th century guide to the palace ceremonial, the

Cletorology of Philotheus, shows that the collective noun “couches” (*accubita*) was used to designate the receptions themselves. Therefore, an invitation to such a reception could sound like an invitation to the *accubita*. One of the orthographic variants of the Greek word for “couch” is ἀκούμβιτον, which in Armenian was transformed into *akumb*, meaning “meal, banquet,” or “solemn assembly, choir” in the Post-Classical period. One might suppose that either this word was used in the *Life of Mashtots* and subsequently corrupted, or the Greek word was transliterated, with a possible dialectal loss of the letter *b* after *m*. In other words, it was not ordered to “call (name)” Mashtots “*Akumit*” but “to invite” him “to the *acumita* (*acumbita* / *accubita*).” Thanks to the reconstruction of the excerpt from a hypothetical Greek source of the *Life of Mashtots* (the nature of which is still unclear) once again the meaning of an incomprehensible passage is restored, without resorting to complex conjectures.